

Maarten Prak

Een half millennium oorlog, burgeroorlog en oproer

Charles Tilly, *European revolutions, 1492-1992* (The Making of Europe), Oxford 1993, Basil Blackwell, ISBN 0 631 17398 6 (tegelijk verschenen in Duitse, Italiaanse, Franse en Spaanse edities)

Een serie die de titel draagt 'The Making of Europe' en de eerste delen in 1992 laat verschijnen, laadt op z'n minst de verdenking op zich de heerlijke samenwerking tussen de Westeuropese landen nog eens extra luister bij te willen zetten. Wat jammer nu dat de bewoners van Midden- en Oost-Europa de feestvreugde zo hartgrondig zijn komen bederven en wat jammer ook dat men uitgerekend Charles Tilly geëngageerd heeft dit naar nu blijkt heikele onderwerp te behandelen. Want al laat Tilly nog kies de vraag buiten beschouwing of de revolutie misschien één van Europa's geestesmerken is, een vrolijk boek is het desondanks niet geworden.

Daar is ook weinig aanleiding toe. Revoluties zijn grote maatschappelijke conflicten en bij dergelijke conflicten hoort geweld, althans naar de mening van Tilly, die in deze zin nimmer een romanticus was, maar de laatste jaren nog meer de nadruk is gaan leggen op de gewelddadige facetten van de Europese omgangsvormen. Ook wat dit betreft sluit het boek over de revoluties naadloos aan bij Tilly's vorige werkstuk, over duizend jaar Europese staatsvorming. In dat voorgaande boek, *Coercion, Capital and European States AD 990-1990*, waren de twee intellectuele krachtlijnen a) dat het proces van staatsvorming wordt voortgedreven door oorlog en de voorbereidingen voor oorlog en b) dat regionaal uiteenlopende concentraties van kapitaal en geweldsmiddelen bepaalden dat verschillende typen van staten onder druk van de oorlogen ontstonden, maar dat die druk uiteindelijk zo groot werd dat alle Europese staten convergeerden tot hetzelfde model van de nationale staat. Dat staatstype is nog steeds

het dominante in Europa en zal dat, als de EEG voortgaat op de weg van de laatste maanden, misschien nog wel lang blijven. Intussen is Tilly zelf, naar aanleiding van de gebeurtenissen op de Balkan en in het voormalige Sovjet-imperium, overigens de voorkeur gaan geven aan de term 'geconsolideerde staat'.

Dit boek over revoluties leunt, zoals gezegd, sterk aan tegen de voorganger. Dat heeft veel te maken met Tilly's historisch-sociologisch program, dat beoogt de maatschappelijke ontwikkelingen in de Europese geschiedenis te begrijpen in het licht van de opkomst van het kapitalisme en de ontwikkeling van de staat. In het tweede hoofdstuk van het boek, '*Transformations of Europe*', worden de belangrijkste ontwikkelingen dienaangaand uiteen gezet. Die mogen inmiddels niet meer echt verrassen: proletarisering en centralisering zijn daarin kernbegrippen. Maar ze zijn belangrijk als ingrediënten voor een transformatie van de revolutie zelf, zoals we dadelijk zullen zien. Daarom ook is het tijds kader dat in dit hoofdstuk wordt neergezet van groot belang, al wordt er daarna zelden meer expliciet naar verwezen. Tilly maakt hier (29) echter een drieslag, die in de verdere tekst steeds op de achtergrond meezoemt. Centraal staat daarin de eeuw rondom 1800. Tussen 1750 en 1850 doorloopt het staatsvormingsproces een versnellingsfase, waarin de indirecte heerschappij van de centrale instituties over de samenleving plaats maakte voor een stelsel van 'direct rule'. Die versnelling is het directe gevolg van de voortgaande bewapeningswedloop, culminerend in de eerste algemene Europese oorlog, die van het revolutionaire Frankrijk tegen alle andere mogendheden. In dezelfde periode vond, vanzelfsprekend, ook de economische versnelling plaats, die de oude standensamenleving veranderde in een klassenmaatschappij.

Maar wat is dat eigenlijk, een revolutie? Iedere eerstejaars student sociologie behoort te weten dat over die kwestie de spreekwoordelijke boekenkasten volgeschreven zijn. Gelukkig worden we niet ont haald op een uitputtend overzicht. Tilly komt snel terzake (8):

Consider a revolution to be a forcible transfer of power over a state in the course of which at least two distinct blocs of contenders make incompatible claims to control the state, and some significant portion of the population subject to the state's jurisdiction acquiesces in the claims of each bloc.

Belangrijk in deze definitie zijn de dwang waarmee de overgang van het ene naar het andere regime plaats vindt en de onverenigbaarheid van de aanspraken van twee of meer partijen, waardoor een compromis uitgesloten is. Niet in de definitie opgenomen, maar daarom niet minder significant, is het verschil dat vervolgens wordt aangebracht tussen 'revolutionaire situaties' en 'revolutionaire uitkomsten'. Dit laatste is in gewoon Nederlands een geslaagde revolutie, dat wil zeggen een waarin de voorgeschreven 'forcible transfer of power over a state' inderdaad heeft plaats gevonden. Een revolutionaire situatie heeft de potentie tot die uitkomst te leiden, maar dat is niet noodzakelijk. Een revolutionaire situatie - het idee is van Trotsky afkomstig - is er een van meervoudige soevereiniteit, dat wil zeggen dat controle over grondgebied of instituties van de staat, tot dan toe ondeelbaar, wordt uitgeoefend door ten minste twee elkaar uitsluitende partijen (10). Het feit dat opstandelingen in 1548 de Franse Guyenne, inclusief de stad Bordeaux, gedurende meer dan een maand beheersten, maakt dat daar bijvoorbeeld sprake was van een revolutionaire situatie (156, vgl. 19). Dat die opstand niet tot een revolutionaire uitkomst leidde is een andere kwestie.

De opdracht die Tilly zichzelf heeft gesteld (5), is de revolutie te situeren in het spectrum tussen routinematige politieke conflicten enerzijds en het staatsvormingsproces anderzijds. De belangrijkste vragen zijn derhalve (5): hoe veranderde het karakter van gedwongen overdracht van staatsmacht, in functie van transformaties in de Europese sociale structuur, in het bijzonder de organisatie van staten en hun onderlinge betrekkingen; welk verband bestaat er tussen veranderingen in revoluties en veranderingen in niet-revolutionaire conflicten; en, ten slotte, hoe gaan revoluties in hun werk en welke veranderingen ondergingen de patronen van revolutie zelf? Dat is een hele mond vol en naar mijn smaak kan de werkelijke vraagstelling even goed als volgt geformuleerd worden: hoe en waarom veranderden Europese revoluties en welke variaties zijn er tussen de verschillende Europese regio's te ontdekken? Op die vragen geeft Tilly uitdagende en in menig opzicht overtuigende antwoorden.

Het *tableau* wordt opgezet in hoofdstuk 3, dat de voor ons Nederlanders wel bijzonder uitnodigende titel heeft 'Revolutions, Rebellions and Civil Wars in the Low Countries and Elsewhere'. Dit hoofdstuk beoogt zowel een chronologie als een regionale typologie te geven van het bestudeerde fenomeen. Wie het boek over de staats-

vorming kent, zal niet verbaasd zijn hier weer de drie verschillende 'trajectories' van staatsvorming, te weten kapitaal-intensief, dwang-intensief en gekapitaliseerde dwang, te zien opduiken. De Lage Landen vertegenwoordigen uiteraard het eerste type. Kenmerkend voor dergelijke samenlevingen is een hoge urbanisatiegraad, sterke kapitaalsaccumulatie (stad en kapitaal zijn overigens bij Tilly in feite analytisch identiek), verregaande stedelijke autonomie en bijgevolg een lage graad van staatkundige integratie. Revoluties, waarvan de Opstand tegen de Habsburgers (de Tachtigjarige Oorlog) slechts het bekendste voorbeeld is, nemen in deze streken doorgaans het karakter aan van een streven naar een federatief staatsbestel, waarin de lokale en regionale autonomie optimaal gewaarborgd is ('communal revolutions'). Dergelijke samenlevingen staan echter tegelijkertijd bloot aan de externe pressie van oorlog, reden waarom juist in tijden van internationale crisis het regime van stedelijke oligarchieën onder druk van de stedelijke massa's moest plaatsmaken voor een eenhoofdige leiding van een Oranje-stadhouder. Deze strijd vol revolutionaire episodes wordt beëindigd met de door de Franse revolutionaire legers in gang gezette centralisatie, die uitloopt op de vestiging van een monarchie met sterk centraal gezag, waaronder aanvankelijk door de grootmachten ook de Belgische gewesten geplaatst waren. De afscheiding van een aparte Belgische staat vormt het laatste grote revolutionaire moment in de vaderlandse geschiedenis.

Dit laatste voorbeeld onderstreept nog eens een fundamenteel punt van het boek: oorlog, burgeroorlog en revolutie zijn fenomenen die onontwarbaar met elkaar verbonden zijn en ze door middel van scherpzinnige definities scheiden, levert slechts een steriel resultaat op. *A fortiori* geldt dit voor het tweede voorbeeld, de Balkan. In dat grensgebied tussen de Habsburgse en Ottomaanse imperia, tussen Christendom en Islam bovendien, was de urbanisatiegraad laag en de geweldsintensiteit hoog. De voortdurende oorlogen openden echter steeds kansen voor opstandige bewegingen. Dynastieke wisselvalligheden en verschuivende soevereiniteiten droegen daar het hunne aan bij. Revolutionaire situaties werden gecreëerd door boerengemeenschappen, in combinatie met patroon-cliënt netwerken, veelal op etnische basis. In de 19e eeuw werden nationale en sociaal-economische vraagstukken steeds belangrijker in de regio, maar het waren eigenlijk steeds de interventies van buitenaf, eerst door de twee genoemde imperia, na 1800 vooral Rusland, die de uitslag van de Bal-

kan-conflicten bepaalden. Het huidige debat over militair ingrijpen staat dus in een lange traditie.

De derde variant wordt geïllustreerd aan de hand van het Iberische schiereiland. Samenlevingen daar vertoonden een combinatie van verstedelijkte regio's aan de kusten en landelijke streken in het binnenland. Deze tweeslachtigheid vond staatkundige uitdrukking in de samengestelde vorm van de Spaanse monarchie, die immers een vereniging was van drie, een tijd lang zelfs vier kronen; de bekendste vereniging is die van Ferdinand en Isabella in 1469, waardoor de vorstendommen Castilië en Aragon samengevoegd werden. De Spaanse vorsten baseerden zich primair op een machtsbasis in het binnenland en trachten voortdurend de kuststreken aan het centrale gezag te onderwerpen. Een deel van de revolutionaire bewegingen was van het type dat we inmiddels kennen uit de Lage Landen, waarbij steden in Catalonië, en in de 17e eeuw ook in Zuid-Portugal, zich verzetten tegen het centrum. In de centrale regio's zelf werden revolutionaire bewegingen daarentegen geformeerd rond patrooncliënt netwerken en rivaliserende facties van de koninklijke familie. Een bijzonderheid van de Spaanse monarchieën was dat de koning voor zijn inkomsten slechts ten dele van binnenlandse bronnen afhankelijk was; de koloniën zorgden voor belangrijke aanvullingen (de zilvervloot!). Daardoor kon het staatsapparaat zich een aanzienlijke mate van politieke onafhankelijkheid ten opzichte van maatschappelijke pressiegroepen veroorloven. De Napoleontische oorlogen verschoven in het centrum zelf de machtsbalans ten faveure van het leger. De nieuwe rol van de militairen kwam in de 19e eeuw tot uitdrukking in veelvuldige staatsgrepen. De ontwikkeling van moderne sociaal-economische verhoudingen verlegde tegelijkertijd het strijdperk van de lokale privileges naar klasse-belangen. De conflicten van de jaren dertig die uitliepen op de Spaanse Burgeroorlog, vormen van deze ontwikkeling de apotheose.

Uit de bespreking van de ontwikkelingen in drie verschillende regio's over het gehele tijdvak van vijfhonderd jaar haalt Tilly twee belangrijke elementen naar voren. In de loop van de tijd vond een algemene verschuiving plaats van communale + patrooncliënt + dynastieke revoluties, via een fase waarin de militairen een hoofdrol speelden, naar het moderne patroon van nationaal + klasse-coalities (102). Maar, het tweede punt, in de Nederlanden waren klasse-coalities van meet af aan al relatief belangrijk: 'home of Bourgeois Revo-

lution' worden onze streken enkele malen uitdagend genoemd. In Iberia waren juist dynastieke omstandigheden in combinatie met klasse-coalities steeds doorslaggevend, terwijl de Balkan een lange serie nationale revoluties voortbracht. Het schema heeft dus zijn nut, maar is niet zonder meer overal van toepassing.

Vanuit dit analytisch schema kan men echter de redenering van de volgende drie hoofdstukken zonder veel moeite invullen. Die behandelen achtereenvolgens de Engelse, Franse en Russische revolutionaire wederwaardigheden, met bijzondere aandacht voor respectievelijk de Engelse Burgeroorlog uit het midden van de 17e eeuw, de Franse Revolutie van omstreeks 1800 en de Russische revoluties aan het begin van onze eeuw. Hun plaats in de drie etappes van de chronologie van het boek is evident en wordt misschien nergens beter door gesymboliseerd dan door de hoofdrolspelers: koning Karel I in Engeland, legeraanvoerder Napoleon in Frankrijk en communistenleider Lenin in Rusland.

Met deze versmalling wordt echter geen recht gedaan aan de rijke analyses die Tilly in deze drie hoofdstukken neerzet. Hij demonstreert uitvoerig hoe de Engelse crisis het produkt was van de voortdurende strijd tussen de Britse vorst en de verschillende onderdelen van zijn rijk. Wales was al vroeg gepacificeerd, maar Schotland en Ierland waren een permanente bron van onrust, van oorlog en dus een bodemloze put voor de publieke kas. In twee fases - de Burgeroorlog van 1639-1660, de Glorious Revolution van 1687-92 - werden de verhoudingen tussen Engeland, Schotland en Ierland en tussen vorst en natie opnieuw bepaald en werd een solide financieel draagvlak geschapen voor de imperiale expansie van de 18e en 19e eeuw.

De Franse Revolutie begon als een financiële crisis van de staat, het culminatiepunt van een al minstens honderd jaar durend gevecht om privileges en geld, gevoerd tegen de achtergrond van de strijd om de hegemonie in West-Europa. Volgens de mechanismen die sinds Theda Skocpol's *States and Social Revolutions* (1979) bekend verondersteld mogen worden, werden na 1789 in hoog tempo de bemiddelaars uitgeschakeld die tot dan toe de relaties tussen staat en bevolking hadden beheerst. In een serie van vervolgrevoluties versterkte het centrum zich en exporteerde de administratieve vernieuwingen vervolgens naar de rest van Europa. De Russische heersers hadden van meet af aan hun gezag moeten vestigen met behulp van een genadeloze politiek tegenover hun concurrenten. De vroeg-moderne

Russische staat kende een opeenvolging van dynastieke conflicten en werd tegelijk geconfronteerd met de noodzaak een territorium te consolideren tegenover agressieve buurvölker. Twee opeenvolgende militaire catastrofes brachten, in 1905 en 1914, het regime aan het wankelen. Een kwart eeuw van economische expansie, industrialisatie, verstedelijking en proletarisering op het platteland maakten een klasse-coalitie tussen arbeiders en boeren mogelijk, die kon volstaan met het grijpen van de macht in het administratieve centrum. Tijdens de revolutie scheidden in de voorgaande eeuwen geïncorporeerde gebieden in de periferie zich af. Deze moesten met behulp van het Rode Leger en vervolgens coöptatie van regionale elites aan het centrum gebonden worden. Die binding is in de afgelopen jaren door desintegratie van de centrale macht verloren gegaan. De huidige perikelen in het voormalige Sovjet-imperium passen ook anderszins moeiteloos in Tilly's analytisch stramien, zoals hij natuurlijk niet nalaat onder de aandacht te brengen. Evenals bij voorgaande gelegenheden waren het de kosten van de voorbereidingen voor oorlog (de Koude Oorlog, kortom) en een oorlog zelf, meer in het bijzonder het prestige-verlies ten gevolge van een militaire mislukking (Afghanistan), die het regime de das omdeden.

Ook deze samenvatting doet geen recht aan de rijkdom van het boek, die soms zo groot is, dat het de lezer duizelt. Ik heb hier uitsluitend aandacht besteed aan de zogeheten 'grote revoluties', die als zodanig wel genoemd worden, maar voor het overige geen aparte analytische status toegewezen krijgen. Het fraaie is dat voor elk van de drie genoemde territoria de gehele periode van vijfhonderd jaar wordt afgewerkt. Het chronologisch stramien wordt daarbij geboden door lijsten met 'revolutionaire situaties' die in elk hoofdstuk zijn opgenomen. De herkomst van de daarin opgenomen gegevens is overigens nergens vermeld en ook voor het overige is de annotatie van het boek zeer mager en op het willekeurige af. De verwijzing naar een door Tilly's instituut gepubliceerd Research Paper (niet in de handel derhalve) maakt dat gemis niet goed. Het mooie van die lijsten en het daarbij behorende verhaal is desondanks dat volstrekt duidelijk wordt dat de 'grote revoluties' vooral groot zijn wanneer we ze uit hun context lichten; in feite behoren ze in elk van de behandelde landen tot een lange traditie van oproer, rebellie en revolutie, die misschien niet altijd tot een revolutionaire omwenteling hebben geleid, maar wel met zo'n frequentie revolutionaire situaties

teweeg bracht, dat men bijna geneigd is te denken dat revolutie zelf eigenlijk ook een vorm van routine-politiek is: in elk van de onderzochte streken, dus de Lage Landen, Iberia, de Balkan, Engeland, Frankrijk en Rusland, kwamen per eeuw gemiddeld vijf (18e eeuw) tot tien (17e en 19e eeuw) revolutionaire situaties voor. Die cijfers zijn betrekkelijk, omdat ze ongelijksoortige gebeurtenissen op een hoop gooien en voorbijgaan aan de hoge frequentie in 16e-eeuws Engeland of 19e-eeuws Spanje, terwijl er zich in de Lage Landen geen enkele meer voordeed na 1830. Maar als ruwe indicatie zijn ze daarom niet minder suggestief. Al even fraai is de consequent volgehouden, rigoureuze comparatieve werkwijze. In elk hoofdstuk wordt bij de 'grote revoluties' de vraag gesteld in hoeverre de afwikkeling daarvan nu was voorbestemd door de geconstateerde verhouding tussen concentraties van dwang en kapitaal en de ontwikkeling daarvan.

Dit is, met andere woorden, een uitdagend en belangrijk boek. Belangrijk, omdat het cruciale gebeurtenissen uit de Europese geschiedenis behandelt in een zeer brede context en door die behandeling nieuw licht werpt op het fenomeen 'revolutie' en haar plaats binnen de Westerse samenleving. Uitdagend, omdat Tilly de moed heeft gehad Europese revoluties te onderwerpen aan een coherent analytisch model, dat ruimte laat aan een grote regionale variatie, zonder daardoor onsamenhangend te worden. Het spreekt voor zich dat de schrijver zich daarmee bloot stelt aan ernstige kritiek van zowel historische als sociaal-wetenschappelijke zijde. De laatsten zullen wellicht opmerken dat de werkwijze van Tilly nogal weinig precies is, terwijl van historische kant de eerste bezwaren tegen reductionisme al naar voren gebracht zijn (Rabb, 1993).

Het is ongetwijfeld nog te vroeg een oordeel te vellen over het boek. Bovendien lijkt mij dit typisch zo'n werk waar men zich niet bij voorbaat voor of tegen moet verklaren, maar dat het beste functioneert als een bouwproject, waaraan voortdurend wordt bijgebouwd en vertimmerd. Vanuit die optiek wil ik hier twee problemen aansnijden, een algemeen, theoretisch zo men wil, en een specifiek, empirisch.

Om met dat laatste te beginnen: wie heel Europa over een half millennium in 250 bladzijden moet persen, heeft recht van klagen over het keurslijf dat de uitgever hem heeft opgelegd. Vanzelfsprekend blijven bepaalde nuances daarbij buiten beeld. Sommige nuances kunnen echter het hart van de analyse raken. In het Nederlandse geval, bijvoorbeeld, dat zoals gezegd uitvoerig aan bod komt, hebben

de omwentelingen van 1672 (het rampjaar) en 1747-48 de hitlijst van revolutionaire situaties gehaald. Die conflicten worden afgeschilderd (74) als respectievelijk 'Orangist seizures of power in many towns' en 'Orange Revolt in United Provinces'. Helaas wordt er in de tekst verder niet veel aandacht aan de episodes besteed, maar de indruk ervan is, zacht gezegd, misleidend. De suggestie wordt namelijk gewekt, dat de belangrijkste politieke breuklijn in de Republiek die is tussen Oranje-dynastie en stedelijke regenten-elite. Dat is een zienswijze die door de historicus D.J. Roorda (1961) al zo'n dertig jaar geleden fundamenteel is ondermijnd. Die toonde immers aan dat, althans in 1672, de breuklijn veeleer in de boezem van de stedelijke elites zelf bestond en nauwelijks 'incompatible claims' betrof, maar een routineuze machtsstrijd tussen clans van invloedrijke families. De Oranje's waren (belangrijke) stukken in dit schaakspel tussen stedelijke facties, maar zeker niet een van de twee partijen. In wellicht nog sterkere mate kan dit gezegd worden over de machtswisseling in 1747-48, toen de regerende elites, indachtig de oproeren van het rampjaar, direct bij de Franse invasie het stadhouderschap in alle gewesten opdroegen aan de Friese stadhouder die als Willem IV de geschiedenis zou ingaan. De oproeren tegen de belastingpachten en tegen de hoofden van het 'staatsgezinde bewind' in 1748 waren ten dele het gevolg van factieuze intriges, maar vooral het werk van opstandige burgergroeperingen, die de invasie beschouwden als een politiek déconfiture van de regerende elites en de machtsstrijd aan de top aangrepen voor het presenteren van een eigen politiek programma. Slechts op grond van de activiteiten van die burgerbewegingen komt deze episode trouwens überhaupt in aanmerking voor opname in de lijst, want de machtswisseling zelf was niet 'forcible' en duurde beduidend minder dan een maand. In de historische literatuur is geregeld beklemtoond dat Willem IV in 1748 de burgerbewegingen gebruikte om elites aan zijn gezag te onderwerpen, maar vervolgens snel gemene zaak men hen maakte. De vraag is, met andere woorden, in hoeverre Tilly de partijen in deze twee revolutionaire conflicten correct heeft geïdentificeerd. Tussen Oranje-dynastie en stedelijke elites bestond niet een permanent, structureel belangenconflict, terwijl een derde, door Tilly niet vermelde groep, die van de stedelijke burgerij, in de gebeurtenissen een grote rol speelde.

Het lijkt mij geen toeval dat de aandacht in het boek vrijwel exclusief uitgaat naar de conflicten tussen elites. Impliciet is Tilly's boek

immers ook een kritiek op het voluntarisme dat het onderwerp in het recente verleden heeft aangekleefd. Tegenover de mechanische verklaringen, gebaseerd op de verstoring van het maatschappelijk evenwicht, die door functionalistische auteurs als Chalmers Johnson en Samuel Huntington was voorgesteld, plaatsten in de jaren zestig en zeventig radicale sociologen en historici een benadering 'van onderop', waarin het optreden en vooral de rationaliteit van de revolutionaire massa centraal stond. Charles Tilly behoort ook tot deze groep, maar hij was van meet af aan tevens doordrongen van het feit dat niet alle ontevredenheid automatisch tot politiek verzet, laat staan tot revolutie heeft geleid. Tilly heeft zich dan ook bijzonder ingespannen de veranderende vormen van opstandigheid in kaart te brengen (bijv. *The Contentious French*, 1986) en vast te stellen onder welke voorwaarden verzet tegen gevestigde autoriteiten zich kon openbaren (vgl. *From Mobilization to Revolution*, 1978). Het voorliggende boek is het resultaat van ruim dertig jaar werkzaamheid rond dit wetenschappelijk thema, maar ook een definitieve poging het te integreren in de algemene ontwikkeling van de Europese samenlevingen. Juist de verbinding met oorlog en staatsvorming plaatst revoluties primair in de kringen die daar direct bij betrokken zijn. Daarmee is niet gezegd dat het binnen het raamwerk van Tilly's analytisch model niet anders zou kunnen. Elders (Prak 1991) heb ik getracht aan te tonen dat, wanneer men bereid is aan te nemen dat revolutionaire situaties zich inderdaad 'openen' bij ernstig prestige-verlies van de staat en de daaruit voortvloeiende elite-conflicten, men heel goed de gebeurtenissen in bijvoorbeeld 1748 in een driehoeksverhouding tussen twee elite-groepen en een volksbeweging kan analyseren; er is natuurlijk geen principiële reden waarom die driehoek niet tot nog meer zijden uitgebreid zou worden.

Een ander bezwaar tegen het boek, dat hiermee nauw samenhangt, is de afwezigheid van enige ideëel motief. Ook hier hebben we evident van doen met een reactie op de dominante literatuur van weleer, die revoluties als de Franse of de Russische bovenal beschouwde als botsingen tussen verschillende wereldbeschouwingen. In dit boek is over de opvattingen van de revolutionairen zo goed als niets terug te vinden. We worden onthaald op een ietwat buitennissige behandeling van de Reformatie ('In 1967 Guy E. Swanson published a remarkable book on the Reformation. It disappeared almost immediately from scholarly discussion ...', 59). Ook is er enige aandacht voor het

nationalisme, maar dat steekt al evenmin veel dieper dan de constatering dat het een ideologie was die ook de belangen van de staatsvormende elites diende (48-49)(vgl. ook Vries & Van den Hoven 1992). Dit is een serieuze omissie om ten minste twee redenen. In de eerste plaats is moeiteloos aantoonbaar dat ideeën wel degelijk belangrijk waren. De opstanden in de steden van Holland in 1748 hadden uiteenlopende opvattingen over de inrichting van het politieke bestel tot inzet. De opvattingen van de plaatselijke elites stonden, om het ingewikkeld te maken, niet eens lijnrecht tegenover die van de burgerbewegingen, want men was het eens over zulke cruciale feiten als het belang van de stedelijke autonomie en het voordeel dat de publieke zaak kon hebben bij de aanstelling van welgestelde bestuurders. De conflicten, die tot gewapend treffen leidden en uitliepen op de bezetting van verschillende steden door het leger, hadden betrekking op de mate waarin de lokale regeringen representatief waren voor de stedelijke gemeenschap en de wijze waarop die representativiteit, wanneer eenmaal hersteld, ook voor de toekomst gegarandeerd kon worden. Door hieraan voorbij te gaan, worden zulke 'revolutionaire situaties' in feite onbegrijpelijk. Een tweede reden waarom ik deze omissie betreur, is dat een prachtig boek als dit daardoor nodeloos kwetsbaar wordt voor modieuze kritiek.

Literatuur

- Prak, M., *Burgers in beweging. Ideaal en werkelijkheid van de onlusten te Leiden in 1748, Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 106, 1991, 365-393.
- Rabb, Th.K., *Our continent's story. How the city, the sea, the revolution and the Middle Ages created Europe, Times Literary Supplement*, 6 aug. 1993, 3-4.
- Roorda, D.J., *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties*. Groningen 1978 (1961).
- Vries, P. & B. van den Hoven, 'As a matter of fact there are very few nation-states'. In gesprek met Charles Tilly, *Leidschrift* 8/2, 1992 (themanummer Nationale Mythen), 9-25.